27/4/19

गृहकार्यम्

अनुवाद

Date ____
Page ____

शब्दरूप

① तत् (पुलिङ्गः)

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	सः	तौ	ते
द्वितीया	तम्	तौ	तान्
तृतीया	तेन	ताभ्याम्	तैः
चतुर्थी	~~तस्मै~~ तस्मै	ताभ्याम्	तेभ्यः
पञ्चमी	तस्मात्	ताभ्याम्	तेभ्यः
षष्ठी	तस्य	तयोः	तेषाम्
सप्तमी	तस्मिन्	तयोः	तेषु
संबोधनम्	-	-	-

Scanned with CamScanner

② तत् (स्त्रीलिंग)

विभक्ति	एक.	द्वि.	बहु.
प्रथमा	सा	ते	ताः
द्वितीया	ताम्	ते	ताः
तृतीया	तया	ताभ्याम्	ताभिः
चतुर्थी	तस्यै	ताभ्याम्	ताभ्यः
पञ्चमी	तस्याः	ताभ्याम्	ताभ्यः
षष्ठी	तस्याः	तयोः	तासाम्
सप्तमी	तस्याम्	तयोः	तासु

Scanned with CamScanner

Date ____
Page ____

5 किम् (स्त्रीलिङ्ग)

विभक्ति	एक.	द्वि.	बहु.
प्रथमा	का	के	का:
द्वितीया	काम्	के	का:
तृतीया	कया	काभ्याम्	काभि:
चतुर्थी	कस्यै	काभ्याम्	काभ्य:
पञ्चमी	कस्या:	काभ्याम्	काभ्य:
षष्ठी	कस्या:	कयो:	कासाम्
सप्तमी	कस्याम्	कयो:	कासु

Scanned with CamScanner

Date ______
Page ______

⑥ किम् (नपुंसकलिङ्ग)

विभक्ति:	एक.	द्वि.	बहु.
प्रथमा	किम्	के	कानि
द्वितीया	किम	के	कानि
तृतीया	केन्	काभ्याम	कैः
चतुर्थी	कस्मै	काभ्याम	केभ्यः
पञ्चमी	कस्मात	काभ्याम	केभ्यः
षष्ठी	कस्य	कयोः	केषाम
सप्तमी	कस्मिन	कयोः	केषु

Scanned with CamScanner

Date
Page

धातुरूप

(1) कृ

लट्-लकारे

~~प्रथम~~	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	करोति	कुरुतः	कुर्वन्ति
मध्यम	करोषि	कुरुथः	कुरुथ
उत्तम	करोमि	कुर्वः	कुर्मः

लृट् लकारे

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम	करिष्यति	करिष्यतः	करिष्यन्ति
मध्यम	करिष्यसि	करिष्यथः	करिष्यथ
उत्तम	करिष्यामि	करिष्यावः	करिष्यामः

(2) अस्

लट्लकारे

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमः	अस्तिः	स्तः	सन्ति
मध्यमः	असि	स्थः	स्थ
उत्तमः	अस्मि	स्वः	स्मः

Scanned with CamScanner

Date
Page

लृट लकारे

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम:	भविष्यति	भविष्यत:	भविष्यन्ति
मध्यम:	भविष्यसि	भविष्यथ:	भविष्यथ
उत्तम:	भविष्यामि	भविष्याव:	भविष्याम:

(3) दृश

लट लकारे

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम:	पश्यति	पश्यत:	पश्यन्ति
मध्यम:	पश्यासि	पश्यथ:	पश्यथ
उत्तम:	पश्यामि	पश्याव:	पश्याम:

लृट लकारे

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम:	द्रक्ष्यति	द्रक्ष्यत:	द्रक्ष्यन्ति
मध्यम:	द्रक्ष्यसि	द्रक्ष्यथ:	द्रक्ष्यथ
उत्तम:	द्रक्ष्यामि	द्रक्ष्याव:	द्रक्ष्याम:

(4) पा

Scanned with CamScanner

Date
Page

लट् लकारे

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम:	पिबति	पिबत:	पिबन्ति
मध्यम:	पिबसि	पिबथ:	पिबथ
उत्तम:	पिबामि	पिबाव:	पिबाम:

लृट् लकारे

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम:	पास्यति	पास्यत:	पास्यन्ति
~~द्वितीय~~ मध्यम:	पास्यसि	पास्यथ:	पास्यथ
उत्तम:	पास्यामि	पास्याव:	पास्याम:

(5) स्था

लट् लकारे

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम:	तिष्ठति	तिष्ठत:	तिष्ठन्ति
मध्यम:	तिष्ठसि	तिष्ठथ:	तिष्ठथ
उत्तम:	तिष्ठामि	तिष्ठाव:	तिष्ठाम:

लृट् लकारे

Scanned with CamScanner

Date
Page

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम:	स्थास्यति	स्थास्यत:	स्थास्यन्ति
मध्यम:	स्थास्यसि	स्थास्यथ:	स्थास्यथ
उत्तम:	स्थास्यामि	स्थास्याव:	स्थास्याम:

(6) वस्

लट् लकारे

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम:	वसति	वसत:	वसन्ति
मध्यम:	वससि	वसथ:	वसथ
उत्तम:	वसामि	वसाव:	वसाम:

लृट् लकारे

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम:	वत्स्यति	वत्स्यत:	वत्स्यन्ति
मध्यम:	वत्स्यसि	वत्स्यथ:	वत्स्यथ
उत्तम:	वत्स्यामि	वत्स्याव:	वत्स्याम:

(7) पच्

लट् लकारे

Scanned with CamScanner

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम:	पचति	पचत:	पचन्ति
मध्यम:	पचसि	पचथ:	पचथ
उत्तम:	पचामि	पचाव:	पचाम:

लृट लकारे

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम:	पक्ष्यति	पक्ष्यत:	पक्ष्यन्ति
मध्यम:	पक्ष्यसि	पक्ष्यथ:	पक्ष्यथ
उत्तम:	पक्ष्यामि	पक्ष्याव:	पक्ष्याम:

(4) भू

लट लकारे

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम:	भवति	भवत:	भवन्ति
मध्यम:	भवसि	भवथ:	भवथ
उत्तम:	भवामि	भवाव:	भवाम:

~~लृट लकारे~~

~~एकवचनम्~~

Scanned with CamScanner

लृट् लकारे

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम:	भविष्यति	भविष्यत:	भविष्यन्ति
मध्यम:	भविष्यसि	भविष्यथ:	भविष्यथ
उत्तम:	भविष्यामि	भविष्याव:	भविष्याम:

(9) नम्

लट् लकारे

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम:	नमति	नमत:	नमन्ति
मध्यम:	नमसि	नमथ:	नमथ
उत्तम:	नमामि	नमाव:	नमाम:

लृट् लकारे

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम:	नंस्यति	नंस्यत:	नंस्यन्ति
मध्यम:	नंस्यसि	नंस्यथ:	नंस्यथ
उत्तम:	नंस्यामि	नंस्याव:	नंस्याम:

(10) दा

लट् लकारे

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम:	यच्छति	यच्छत:	~~यच्छ~~ यच्छन्ति
मध्यम:	यच्छसि	यच्छथ:	~~य~~ यच्छथ
उत्तम:	यच्छामि	यच्छाव:	यच्छाम:

लृट् लकारे

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमः	दास्यति	दास्यतः	दास्यन्ति
मध्यमः	दास्यसि	दास्यथः	दास्यथ
उत्तमः	दास्यामि	दास्यावः	दास्यामः

क्षमावशीकृतिर्लोके (क्षमावशीकृतिः+लोके) –	संसार में क्षमा (सबसे बड़ा) वशीकरण है	forgiveness is an enchantment in the world
नासद्भिः (न+असद्भिः) –	असज्जन लोगों के साथ नहीं	not with ungentlemanly people
धनधान्यप्रयोगेषु –	धनधान्य के प्रयोग में	in the use of wealth
संग्रहेषु –	संग्रहों में, संचय करने में	in accumulation
त्यक्तलज्जः –	संकोच या भीरुता को छोड़नेवाला	one who has given up shyness
शान्तिखड्गः –	शान्ति की तलवार	sword of peace

अभ्यासः

1. **सर्वान् श्लोकान् सस्वरं गायत।**
2. **यथायोग्यं श्लोकांशान् मेलयत-**

क	ख
(1) धनधान्यप्रयोगेषु	नासद्भिः किञ्चिदाचरेत्। (4)
(2) विस्मयो न हि कर्त्तव्यः	त्यक्तलज्जः सुखी भवेत्। (5)
(3) सत्येन धार्यते पृथ्वी	बहुरत्ना वसुन्धरा। (2)
(4) सद्भिर्विवादं मैत्रीं च	विद्यायाः संग्रहेषु च। (1)
(5) आहारे व्यवहारे च	सत्येन तपते रविः। (3)

Scanned with CamScanner

त्रीणि

3. एकपदेन उत्तरत-

(क) पृथिव्यां कति रत्नानि? त्रीणि

(ख) मूढैः कुत्र रत्नसंज्ञा विधीयते? पाषाणखण्डेषु

(ग) पृथिवी केन धार्यते? सत्येन

(घ) कैः सङ्गतिं कुर्वीत? सद्भिः

(ङ) लोके वशीकृतिः का? क्षमा

4. रेखाङ्कितपदानि अधिकृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत-

(क) सत्येन वाति वायुः। केन ?

(ख) सद्भिः एव सहासीत। कैः ?

(ग) वसुन्धरा बहुरत्ना भवति। का ?

(घ) विद्यायाः संग्रहेषु त्यक्तलज्जः सुखी भवेत्। कस्याः ?

(ङ) सद्भिः मैत्रीं कुर्वीत। काम् ?

5. प्रश्नानामुत्तराणि लिखत-

(क) कुत्र विस्मयः न कर्त्तव्यः? श्लोक 3 (दाने ... कर्तव्यो च)

(ख) पृथिव्यां त्रीणि रत्नानि कानि? जलम्, अन्नम्, सुभाषितम्

(ग) त्यक्तलज्जः कुत्र सुखी भवेत्? श्लोक 5

Scanned with CamScanner

त्रीणि

3. **एकपदेन उत्तरत-**

(क) पृथिव्यां कति रत्नानि? ~~त्रीणि~~

(ख) मूढैः कुत्र रत्नसंज्ञा विधीयते? पाषाणखण्डेषु

(ग) पृथिवी केन धार्यते? सत्येन

(घ) कैः सङ्गतिं कुर्वीत? सद्भिः

(ङ) लोके वशीकृतिः का? क्षमा

4. **रेखाङ्कितपदानि अधिकृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत-**

(क) <u>सत्येन</u> वाति वायुः। केन ?

(ख) <u>सद्भिः</u> एव सहासीत। कैः ?

(ग) <u>वसुन्धरा</u> बहुरत्ना भवति। का ?

(घ) <u>विद्यायाः</u> संग्रहेषु त्यक्तलज्जः सुखी भवेत्। कस्याः ?

(ङ) सद्भिः <u>मैत्रीं</u> कुर्वीत। काम् ?

5. **प्रश्नानामुत्तराणि लिखत-**

(क) कुत्र विस्मयः न कर्त्तव्यः? श्लोक 3 (दाने ... कर्त्तव्यो च)

(ख) पृथिव्यां त्रीणि रत्नानि कानि? जलम्, अन्नम्, सुभाषितम्

(ग) त्यक्तलज्जः कुत्र सुखी भवेत्? श्लोक 5

Scanned with CamScanner

6. मञ्जूषातः पदानि चित्वा लिङ्गानुसारं लिखत-

रत्नानि वसुन्धरा सत्येन सुखी अन्नम् वह्निः रविः पृथ्वी सङ्गतिम्

पुँल्लिङ्गम्	स्त्रीलिङ्गम्	नपुंसकलिङ्गम्
वह्निः	वसुन्धरा	रत्नानि
रविः	पृथ्वी	सत्येन
सुखी	सङ्गतिम्	अन्नम्

7. अधोलिखितपदेषु धातवः के सन्ति?

पदम्	धातुः
करोति	कृ
पश्य	दृश् (पश्य)
भवेत्	भू (भव)
तिष्ठति	स्था (तिष्ठ)

Scanned with CamScanner

अभ्यासः

1. उच्चारणं कुरुत-

फुल्लोत्पलम्	अवलम्ब्य	पक्त्वा
कम्बुग्रीवः	आवाभ्याम्	भक्षयिष्यामि
उक्तवान्	ह्रदम्	सुहृदाम्
भवद्भ्याम्	उड्डीयते	भ्रष्टः

2. एकपदेन उत्तरत-

(क) कूर्मस्य किं नाम आसीत्? कम्बुग्रीवः

(ख) सरस्तीरे के आगच्छन्? धीवराः

(ग) कूर्मः केन मार्गेण अन्यत्र गन्तुम् इच्छति? आकाशमार्गेण

(घ) लम्बमानं कूर्मं दृष्ट्वा के अधावन्? पौराः

3. अधोलिखितवाक्यानि कः कं प्रति कथयति इति लिखत-

	कः कथयति	कं प्रति कथयति
यथा- प्रातः यद् उचितं तत्कर्त्तव्यम्।	हंसौ	कूर्मं प्रति
(क) अहं भवद्भ्यां सह आकाशमार्गेण गन्तुम् इच्छामि।	कूर्मः	हंसौ प्रति
(ख) अत्र कः उपायः?	हंसौ	कूर्मं प्रति
(ग) अहम् उत्तरं न दास्यामि।	कूर्मः	हंसौ प्रति
(घ) यूयं भस्म खादत।	कूर्मः	पौरान् प्रति

Scanned with CamScanner

4. मञ्जूषातः क्रियापदं चित्वा वाक्यानि पूरयत-

अभिनन्दति भक्षयिष्यामः इच्छामि वदिष्यामि उड्डीयते प्रतिवसति स्म

(क) हंसाभ्यां सह कूर्मोऽपि ....।

(ख) अहं किञ्चिदपि न ....।

(ग) यः हितकामानां सुहृदां वाक्यं न ....।

(घ) एकः कूर्मः अपि तत्रैव ....।

(ङ) अहम् आकाशमार्गेण अन्यत्र गन्तुम् ....।

(च) वयं गृहं नीत्वा कूर्मं ....।

5. पूर्णवाक्येन उत्तरत-

(क) कच्छपः कुत्र गन्तुम् इच्छति?

(ख) कच्छपः कम् उपायं वदति?

(ग) लम्बमानं कूर्मं दृष्ट्वा पौराः किम् अवदन्?

(घ) कूर्मः मित्रयोः वचनं विस्मृत्य किम् अवदत्?

6. घटनाक्रमानुसारं वाक्यानि लिखत-

(क) कूर्मः हंसयोः सहायतया आकाशमार्गेण अगच्छत्।

(ख) पौराः अकथयन्-वयं पतितं कूर्मं खादिष्यामः।

(ग) कूर्मः हंसौ च एकस्मिन् सरसि निवसन्ति स्म।

(घ) केचित् धीवराः सरस्तीरे आगच्छन्।

(ङ) कूर्मः अन्यत्र गन्तुम् इच्छति स्म।

(च) लम्बमानं कूर्मं दृष्ट्वा पौराः अधावन्।

(छ) कूर्मः आकाशात् पतितः पौरैः मारितश्च।

(ज) 'वयं श्वः मत्स्यकूर्मादीन् मारयिष्यामः' इति धीवराः अकथयन्।

Scanned with CamScanner

7. **मञ्जूषातः पदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत-**

जलाशयम्	अचिन्तयत्	वृद्धः	दुःखिताः	कोटरे
वृक्षस्य	सर्पः	आदाय	समीपे	

एकस्य वृक्षस्य शाखासु अनेके काकाः वसन्ति स्म। तस्य वृक्षस्य .... एकः सर्पः अपि अवसत्। काकानाम् अनुपस्थितौ .... काकानां शिशून् खादति स्म। काकाः .... आसन्। तेषु एकः .... काकः उपायम् .... वृक्षस्य .... जलाशयः आसीत्। तत्र एका राजकुमारी स्नातुं .... आगच्छति स्म। शिलायां स्थितं तस्याः आभरणम् .... एकः काकः वृक्षस्य उपरि अस्थापयत्। राजसेवकाः काकम् अनुसृत्य .... समीपम् अगच्छन्। तत्र ते तं सर्पं च अमारयन्। अतः एवोक्तम्-उपायेन सर्वं सिद्धयति।

ध्यातव्यम्

इयं कथा 'पञ्चतन्त्रम्' इति ग्रन्थात् सम्पादितं कृत्वा उद्धृता। पञ्चतन्त्रस्य लेखकः विष्णुशर्मा। पञ्चानां तन्त्राणां समाहारः पञ्चतन्त्रम् इति। अतः पञ्चतन्त्रस्य पञ्च भागाः सन्ति-मित्रभेदः, मित्रलाभः, सन्धिविग्रहः, लब्धप्रणाशः अपरीक्षित-कारकञ्च।

अस्मिन् पाठे अनवसरे भाषणेन कथं सर्वनाशः भवतीति दर्शितम्। क्वचित् मौनं कार्यसाधकं भवति। यथोक्तम्-

विभूषणं मौनमपण्डितानाम्।
मूर्खो हि शोभते तावत् यावत् किञ्चिन्न भाषते।

Scanned with CamScanner